

MATINA

मतिना

मतिना

स्वलापौ दै ३ ल्याः ८ कछलाखः ने.सं. ११२९ Quarterly Magazine Vol.3 Issue 8 November 2008 त्रैमासिक पत्रिका वर्ष ३ सं. ८ कार्तिक २०६५

Preserving Our Culture & Language

न्हूँ ने.सं. ११२९या लसताय् दुनुगलनिसैं मितिना ~ नयाँ वर्ष ने.सं. ११२९को उपलक्ष्यमा हार्दिक मंगलमय शुभ-कामना
Wishing you a very Happy New Year (Nepal Era 1129)

Nepal Rs.40.00 India Rs.30.00 UK £3.00 Europe Euro 7.00 USA and rest of the world \$7.00

महारानी विज्यालक्ष्मी

बारवंम्येया ऐतिहासिक विश्लेषण

Ravi Shakya

Ravi Shakya, MA, is a researcher and teacher at Central Department of Nepalbhasa. He has authored two books on local history of Yala (Lalitpur) and Bunga Dyaw. He was decorated with Motilani Sirapaa and Piyush Padak for his outstanding achievement in BA and MA.

नेपालभाषा साहित्यय् काव्य विधा तस्सकं पुलां जू। न्हापा न्हापा मनूतय्सं थीथी घटना, परिस्थिति, दृष्य आदिं पिज्वाः गु खँयात म्येया रूपय् हाला: न्यंकल। उक्तं हाला: न्यंकीगु म्ये मध्येय् छगू किसिमया म्ये बाखंम्ये खः। थुनिया विशेषता हे न्हापा जुयावंगु खँ म्ये हाला: बाखं थें कनेगु खः। दुःखसुखया बाखं, ऐतिहासिक घटना, न्यँक बाखं, उपास्य देवदेवीया गुण व लीलावतारया बाखं थें कनेगु खः। बाखंम्ये पाश्चात्य साहित्यया Ballad नाप लगभग ज्वःला:। बाखंम्ये काव्य जूगुलिं शास्त्रीय राग ताल वा लोकलसय् आधारित याना: हालेछिं दय्कातइ। सर्वसाधारणया अभिव्यक्तिकथं पिदंगु बाखंम्येय् उगु ईया सामाजिक, राजनैतिक, धार्मिक व असन्तोष विद्रोहया सः नं थ्वयाच्वंगु दु।

करुण रस प्रधानगु 'महारानी विज्यालक्ष्मी' शीर्षकया बाखंम्ये छपु ऐतिहासिक बाखंम्ये खः। जुजु रणवहादुर शाह (राज्यकाल वि.सं १८३४-१८५५)या हत्या जुइधुंका: महारानी विज्यालक्ष्मी सती वंगु घटनाय् आधारित याना: थुगु म्ये चिनातःगु खः। म्ये च्वमिया नां व च्वःगु तिथिमिति न्ह्यथनातःगु मदु। थ्व म्येया ऐतिहासिक महत्व व काव्यात्मक सौन्दर्य प्रभावित जुया: थ्व हे म्येया लिधँसाय् माधवप्रसाद घिमिरेजुं खण्डकाव्य **राजेश्वरी** (१०९८) च्वःगु दु। बाखंम्येया सारांश थुकथं दु –

जुजु रणवहादुर शाहं महारानी

विज्यालक्ष्मीयात हेलम्बुइ पितिनाछुवल।
तुवाचाय् लः त्वना:, तपरी नया: प्रजां दय्काव्यूगु
चौधराय् च्वना: दुःखसुखं जीवन हनाच्वन।
अज्याःगु अवस्थाय् स्वामी जुजु मन्त, सती
विज्याय्माल धका: खबर थ्यंकवल।
महारानी सती वनेत यें देशय् लिहांवल।
सक्वय् थ्यंका: वज्रयोगिनीयात लुँयागु
छलिकथं छाल। वज्रयोगिनी द्यःथाय् बाजं
थाकल। सक्वया पंच प्रमाण हरिवीरसिं
प्रधानया छेँय् सम्मानपूर्वक पाहां यानातल।
अनं लिहांवया: चांगुनारायणयात दायना शंखं
छाल। अनं गुह्येश्वरीइ लुँया छत्र, पशुपतिइ
लुँया च्वाम्ब: छाल। भाःतयात स्वचा: चाःहुला:
पालि भवःपुल। अनं वया: जयवागेश्वरीयात
लुँया भुइ तया: तायो देछाल। अले यें देशय्
दुहांवया: काय् गीर्वाणयुद्ध व म्ह्याय्
लानिथकुंया खा: छक: स्वय्गु इच्छा यात।
तर ध्वाखापतिं तयातःपिं चपरासीतय्सं हुकुम
मदु धका: दुतमछुवः।^१ महारानी नुग: दायः
खल। जुजु व प्रजायात आशिका वचन
ल्हाना:लि महारानी सिँपँय् थहांवना: सती
वन। थ्व दृष्य खना: अनर्चपिं प्रजागण सकलें
खल।

(कसा: ११०३: ७८-८०)

थ्व म्येया साहित्यिक विश्लेषण डा. जनकलाल वैद्यं (१९२२: २७३-७५) यानादीगु दु। थुगु च्वसुइ नेपा:या इतिहासलिसे बाखंम्येय् च्वयातःगु खँ गुलित ज्वःला:, थ्व म्येया विश्वसनीयता गुलित दु धका: तुलनात्मक अध्ययन याय्गु जुइ।

महारानी विज्यालक्ष्मी

रणवहादुर शाहया तःम्हमछि रानीपिं दु। महारानी विज्यालक्ष्मी धैम्ह रणवहादुर शाहया तःधिकःम्ह कला: खः। मेपिं रानीपिं सुवर्णप्रभा, कान्तिवती, चन्द्रावती व ललितत्रिपुरासुन्दरी खः। स्वयम्भूइ छम्ह मिसालिसे नमस्कार यानाच्वंगु मुद्राय् रणवहादुर शाहया मूर्ति दु। उगु मूर्तिया पादपीठय् 'श्री ३ रणवहादुर शाह महारानि जोगमाया' धका: अभिलेख कियातःगु दु (शाक्य: १०९८: २६२)। थुम्ह जोगमायाया वारे मेगु खँ सीमदुनि। विज्यालक्ष्मी गुल्मीया राजा शिवसिंहया छय् खः (आचार्य: १०८५: ९२)। वया धात्थेंया नां विद्यालक्ष्मी खः।^४ घिमिरेयाकथं विद्यालक्ष्मीयात विद्यावती नं धाय्गु या: (१०९८: ४१)। तर सुन्दरानन्दं थाय्थासय् **राज्यलक्ष्मी** धका: च्वयातःगु दु (वज्राचार्य: १०८२: १६६, १६८)। विद्यालक्ष्मीया जन्म शक संवत् १७०४ (वि.सं. १८३९) माघ कृष्ण दुतियाखुनु जूगु खः (पन्त: १९०५: २७)। रणवहादुर शाहलिसे वया इहिपा वि.सं. १८४६ सालय् जूगु खः (नेपाली: १०८३: २३-२४, भण्डारी: १९०९: ३८८)। इहिपा जुइधुंका: **राजराजेश्वरी** नामं प्रख्यात जूगु खः (शर्मा: १०९६: २४७)।^५ तर लाय्ण्डनं

१. जुजुपिं सवारी जुइबले चोपदारं न्ह्यःने ज्वनावनीगु राजचिन्ह। थ्व स्वयां न्ह्यः नं वज्रयोगिनीयात विसं १८५६ मार्ग शुक्ल दशमी शुक्रवार तोरण सहितया लुँया ध्वाखा दय्का: देछा:गु खः।

२. जवय् म्हुतु दुगु दुर्लभ अमूल्यगु मंगलकारी शंख

३. लीनहार्डजुं महारानीं अर्दलीतयत् ध्वाखापतिं तैनाथ याना: सुयात नं देय्दुने दुतछवय् दइमखुगु आदेश बिल धका: अनुवाद यानादीगु (1094: 232) पाय्छि मजू।

४. नेपालभाषाय् 'द' आख: हिला: 'ज' जुइगु नियम दु। गथेकि - पर्दा > पर्जा, विद्याधरी > विज्यासः। घिमिरेजुं नं नेपालभाषाया मूलपाठ बियादीबले 'विज्यालक्ष्मी' धयातःगु (१०९८: ५७)दुसा नेपाली अनुवादय् 'विद्यालक्ष्मी' हे च्वयादीगु दु (१०९८: ५८)।

५. थनं क्वय् महारानी विज्यालक्ष्मीयात राजराजेश्वरीदेवी धका: उल्लेख याय्गु जुइ।

ललितत्रिपुरासुन्दरीयात रणबहादुर शाहया तधिकःमह कलाः धयातःगु (1096; 72) पाय्छि मजू । अफ्न लीनहार्ड दकले चीधिकःमह रखौटी (Youngest Concubine) धयातःगु (1094; 230) तःधंगु गल्ली खः ।

राजराजेश्वरीदेवीया थःगु नां अंकित सुकी मुद्रा नं पिदंगु दु गुकी शसं १७९६ (नेसं १९१४) अंकित यानातःगु दु (जोशी; १९०५; १०५) ।

राजराजेश्वरीदेवीया हेलम्बु निर्वासन

मिश्र ब्राम्हणया म्हाया कान्तिवतीलिसे रणबहादुर शाहया इहिपा जुयाः गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह जन्म जुल । गीर्वाणयुद्धयात सत्ता लःल्हानाः सन्त्यास ग्रहण यानाः स्वामी निर्गुणानन्द वा निर्वाणानन्द जुयाः ग्वलय् च्वंवन । गीर्वाणयुद्धया नायव जुयाः राजराजेश्वरीदेवी शासन न्ह्याकल । कान्तिवती सीधुंकाः रणबहादुर शाह वय् थें जुल । थःया मूर्ति, देगःत स्यंकल, अमानवीय ज्याखं यानाजुल । शासन व्यवस्था तप्यंक हस्तक्षेप यानाहल । राज्यत्याग याय्धुकूहेस्यां हाकनं हस्तक्षेप यानाहःगुलिं दामोदर पाण्डे लगायतया भारदारतय्सं वयात बनारसय् पितिनाछ्वःगु । राजराजेश्वरी नं भाःतनाप बनारसय् वन । अनुकुल वातावरण स्वयाः राजराजेश्वरी यें वयाः हाकनं गीर्वाणयुद्धया

नायव जुल, दामोदर पाण्डेयात मूल काजी दय्कल । दक्क प्रबन्ध मिलेयानाः रणबहादुर शाह नं बनारसं लिहांवल । थःत पित्युंमह दामोदर पाण्डेयात हे मूल काजी दय्कातःगु खनाः अतिकं तंचाल । राजराजेश्वरीयात यें स्वयां १२ माइल उत्तरय् सिन्धुपाल्चोक जिल्लाया हेलम्बु गामय् निर्वासित यानाछ्वःगु । पितिने न्ह्यः न्हापां राजराजेश्वरीयात हनुमानधवाखा राजदरवारं हयाः नारायणहिंति या छुवा छेंय् रणवीरसिंह बस्नेतया रेखदेख्य तल, अनलि १००मह सिपाहीतय्सं निगरानी यानाः हेलम्बुइ छ्वःगु खः (आचार्य; १०८५; १२९) । गुलिं इतिहासकारतय्सं रणबहादुर शाहया निरंकुश व्यवहार व स्त्रीलम्पट चरित्र खनाः दिक्क चायाः थः हे हेलम्बुइ च्वंवंगु धकाः च्यातःगु दु (भण्डारी; १९०९; ३९८) । तर दामोदर पाण्डेयात मूल काजी दय्कगुलिं हे हेलम्बुइ पितिनाछ्वःगु तर्क अप्वः विश्वसनीय जू ।

उबले नेपाली मिसापित ल्हासाय् छ्वयगुली बन्देज तयातःगु खः, बनेज्याया लागि ल्हासा वनीपिं नेपाःमिपिं सुनां हे कलाः व्वनायकंमदु (नेपाल; १९०३; २०६) । तर मिसापित छुं तःधंगु अपराधया सजाय बीमाल धाःसा ल्हासाय् पितिनाछ्वःगु खः । बहादुर शाहया खं न्यनाः राजेन्द्रलक्ष्मीयात विष नकेगु षड्यन्त्र याःगु अभियोग्य दण्ड बीत तनहुंकोटे मिसा

मथुरायात ल्हासाय् पितिनाछ्वःगु खः (नेपाली; १०८३; १९३) । तर राजराजेश्वरीदेवीयात संदेशय् ला मखु, बरु संयतय्गु हे गां हेलम्बुइ निर्वासित यात । बनारसं नेपाः लिहांवःबले रणबहादुर शाहया लें पनेगु ज्या याःगु अभियोग्य पानकुमारी नांया मिसायात नं गधा गय्काः हेलम्बुइ पितिनाछ्वःगु खः (वज्राचार्य; १०८२; ४५, १८६) । भीमसेन थापाया आत्महत्या धुंकाः जेठी व माहिली मुखिनीपित नं बलजफ्तीं हेलम्बुइ पित्युंगु खः (नेपाल देशको इतिहास; १०९३; ६) ।

रणबहादुर शाहया हत्या व राजराजेश्वरीदेवी सती वंगु

रणबहादुर शाहया हत्या वया हे चिरिमापाखें दुम्ह किजा शेरबहादुर शाह याःगु खः । अंग्रेजतलिसे जूगु सन्धिपत्र व अंग्रेजतय्त व्यापार याय्त अख्तियारी व्यूगु विषयस छलफल याय्त काजी त्रिभुवन खवासया छेंय् च्वंगु कचहरीइ उगु हत्या जूगु खः । हत्या जूगु दिं विसं १८६३ वैशाख वदि ७ शनिवार खः (Regmi; 1095: 162)।^६ थ्व हत्याकाण्ड भीमसेन थापाया थः शत्रुतय्त समाप्त याय्गु लागि सुवर्ण मौका साबित जुल । थः शत्रुपिं विदुर शाह, त्रिभुवन खवास, नरसिंह गुरुङ्ग, शेरबहादुर शाह, पाल्पाया जुजु पृथ्वीपाल सेनया परिवार दक्कसित ज्वनाः सकसिगु सम्पति

६) नेपाली (१०८३; ७३) व भण्डारी (१९०९; ४००) रणबहादुर शाहया हत्या विसं १८६३ वैशाख शुदि ६ धकाः बियातःगु पाय्छि मजू । क्वय राजराजेश्वरीदेवी सती वंगुया चर्चा स्वयादिसं । विक्रम संवत् पूर्णमान्तकथं गणना याइगुलिं न्हापां कृष्णपक्ष वइ, अलेतिनि शुक्लपक्ष वइ ।

जफत याना: ७७हेसित स्यानाछवल् (आचार्य; १०८५: १२६, Regmi; 1095: 170) । थ: शक्तिशाली जुइगु लैय् पंग: वइगु तायका: राजराजेश्वरीदेवीयात नं सती छ्वय्गु ग्वसा: ग्वल । हेलम्बुइ निर्वासित जीवन हनाच्चंम्ह महारानीयात यैय् हल । पशुपतिया न्हवंधाट (आर्यघाट)य् राजराजेश्वरीदेवी रणबहादुर शाहया सीम्हलिसे सती वन ।

हेलम्बुं ग्व:न्हु बिका: यैय् थ्यन धैगु खँय् थीथी तथ्यत पिहांवयाच्चंगु दु । सुन्दरानन्द हेलम्बुं ७न्हु यैय् थ्यन धका: च्यात:गु दु (वज्राचार्य; १०८२: १९४, १९५) । रेमीं ८न्हु लिपा यैय् थ्यंगु ध्यात:गु दु (1095: 170) । छगू टिपोटय् ९न्हु लिपा यैय् थ्यंगु खँ च्यात:गु दु (वज्राचार्य; १०८२: २९९) । थुगु दिनयात अप्प:स्यां पाय्छि नालात:गु दु । तर सती वंगुया तिथिमिति बारे विवाद खनेमदु । कपर्दार भोटु पाँडें वि.सं १८६३ आश्विन शुक्ल १३खुन्हु पशुपतिइ रणबहादुर शाहया सालिक स्थापना यानात:गुली राजराजेश्वरीदेवी सती वंगु तिथिमिति हे बियात:गु दु ।

वर्षे बन्हिरसैर्गजेन्द्रधरणीसंख्यामिते माधवे
मासे देवगुरौ षडाननतिथौ पक्षे सिते सत्वरं ।
साध्वी शंभुसरित्ते रणबहादुरेण भर्त्रा समं
त्यक्त्वा देहमगाद् गिरीशपर्वी श्रीराजराजेश्वरी ॥
(वज्राचार्य व श्रेष्ठ; १९००: ४३०)

(वि.सं १८६३ वैशाख शुक्ल षष्ठी बृहस्पतिवार
बागमतीया सिथय् पतिव्रता
श्रीराजराजेश्वरीदेवी पति रणबहादुर शाहलिसे
सती वन, याकनं शिवपदय् थ्यन ।)

राजराजेश्वरीलिसे मेपिं १४म्ह सुसारेपिं नं सती वन । थ्यां १५न्हु लिपा काशीया भित्रिनी छम्ह नं सती वन । थुकथं रणबहादुर शाहया हत्याकाण्ड लिपा सती वंपिं १६म्ह व भीमसेन थापां स्या:पिं ७७म्ह याना: मुक्कं ९३म्हस्या ज्यान वन (आचार्य; १०८५: १२५-२६, नेपाल; १९९५: ६४) ।

थ्व सती सहमरण सती ख: वा अनुमरण सती ख: धैगु खँय् विवाद दु । सीम्ह भा:तया सीम्हलिसे छ्वया: देहत्याग याय्गुयात सहमरण सती धाइसा भा:त गनं तापाक्क वा

परदेशय् सितकि व नापं सती वनेमखनीगु परिस्थिति वइबले भा:तया प्रतिनिधित्व याइगु छुं चिं- लाकां, लं वा जात: ज्वना: सती वनेगुयात अनुमरण सती धाइ । सुन्दरानन्द राजराजेश्वरीयात अनुमरण सती वंगु धका: च्यात:गु दु (वज्राचार्य; १०८२: १९४) । थौंकन्हय् बेलायतय् थ्यनेधुंकूगु छगू पत्रय् नं रणबहादुर शाहया अन्तिम संस्कार या:बले सती वंपिं सुं मदु, राजराजेश्वरी व मेपिं मिस्त लिपातिनि सती वंगु धका: च्यात:गु दु (नेपाल; १९९५: ९४) । तर थ्व बाखंम्येय् पशुपतिइ थ्यंका: मदुम्ह भा:त रणबहादुर शाहया दर्शन याना: स्वचा: चा:हुला: पालि भव:पुया: सती वंगु खँ न्ह्यथना: सहमरण सती वंगु धका: स्पष्ट यानात:गु दु (कसा:; १९०३: ७९) । च्वय् उल्लेख जूगु राजराजेश्वरीदेवी सती वंगु अभिलेखय् नं रणबहादुर शाहलिसे सती वन धका: च्यात:गुलिं सहमरण सती वंगु खँयात हे पुष्टि या:गु दु ।

राजराजेश्वरी गुगु थासय् सती वंगु ख: धैगु खँय् नं निगू मत दु । बाबुराम आचार्य रणबहादुर शाहया लाश जक पशुपति आर्यघाटय् छ्वय्कूगु तर राजराजेश्वरी साली नदीइ सती वंगु धका: च्यादीगु दु (१०८५: १२५-२६) । सुन्दरानन्द सती वंगु थाय् आर्यघाट हे धका: च्यात:गु दु (वज्राचार्य; १०८२: १९४) । च्वय् उल्लेख जूगु राजराजेश्वरी सती वंगु अभिलेखय् वागमती सिथय् सती वंगु धका: पशुपतिइ च्वंगु आर्यघाटयात हे ध्यात:गु ख: । बाखंम्येय् न्ह्यथनात:गु खँ अभिलेखपाखें नं पुष्टि जूगु दु ।

सती वनेन्ह्य: सती वनीपिं मिसातय्सं थ:गु सम्पत्ति द्य:पितं छायावनेगु परम्परा दु । वि.सं १८६९स जहरसिं खत्रीया कला: ईश्वरी थ:गु ढाल, तरवार, धनु आदि हातहतियारनिसं कया: थलबल, ता:फ्व: व यं (चर्खा)तकं पशुपतिनाथयात छाया: सती वंगु ख: (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; १९००: ३८७) । राजराजेश्वरीं नं हेलम्बुं यैय् लिहांवय्गु भवलय् लैय् ला:गु प्रमुख देवस्थलय् थीथी वस्तुत छायाव:गु ख: । उकी मध्येय् जयवागेश्वरी द्य:यात लुँया भुइ तया: तायो छा:गु वर्णन थुगु बाखंम्येय् यानात:गु दु । बाखंम्येय् वर्णन यानात:थें हे जयवागीश्वरीया

तिसाया धलखय् राजराजेश्वरीदेवीं छा:गु तिसाया उल्लेख जुयाच्चंगु दु (श्रेष्ठ; १९२७: १५) । म्येय् न्ह्यथनात:गु खँ अभिलेखपाखें नं प्रमाणित जूगु थ्व बाखंम्येया त:धंगु विशेषता ख: ।

गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाह व मैजु लानिथकुं
बाखंम्येय् राजराजेश्वरीया काय्कथं गीर्वाणयुद्धयात न्ह्यव्वयात:गु दु । तर गीर्वाणयुद्ध राजराजेश्वरीया काय् मखु । रणबहादुर शाहया बम्हनी कला: कान्तिवतीपाखें गीर्वाणयुद्धया जन्म जूगु ख: । खला रणबहादुर शाहया त:धिक:म्ह काय् रणोद्योत शाह ख: । तर व दासीपुत्र जूगुलिं (Hamilton; 1091: 251) वयात जुजु मयात । कान्तिवतीयात इहिपा याय् वयापाखें दुम्ह काय्यात हे जुजु याय् धका: रणबहादुर शाहं वचन ब्यूगुलिं गीर्वाणयुद्ध जुजु जुइखंगु ख: । रणबहादुर शाहं गीर्वाणयुद्धया पलेसा दलमर्दन शाहया काय् जुजु जुइन धका: ग्याना: कंस्वां (cactus)या ति मिखाय् तया: वयात कां यानाब्यूगु ख: (Oldfield; 1094: 284) । वि.सं १८५५ फागुन शुदि २खुन्हु रणबहादुर शाहं गीर्वाणयुद्धयात राजगद्दी ल:ल्हा:बलेया ताम्रपत्रय् 'श्री कान्छा रानीतिरका पुत्र' ध्यात:गु दु (नेपाली; १०८३: १२३) । गीर्वाणयुद्ध थ:म्हस्यां हे च्व:गु 'सत्कर्मरत्नावली' सफुती थ:त कान्तिवती व रणबहादुर शाहया काय् ध्यात:गु दु (योगी नरहरिनाथ; १०७५: ६६-६७) । कान्तिवतीया मृत्युलिपा गीर्वाणयुद्धयात राजराजेश्वरीदेवी थ: काय् थें याना: लहिनात:गु ख: । उकिं बाखंम्येया रचनाकारं गीर्वाणयुद्धयात राजराजेश्वरीदेवीया काय् धका: उल्लेख यानात:गु ख: ।

यक्व इतिहासकारतय्सं राजराजेश्वरीदेवीया सुं हे सन्तान मदु धका: च्यात:गु दु (नेपाली; १०८३: २४, भण्डारी; १९०९: ३८८, शर्मा; १०९६: २४७, Oldfield; 1094: 284, Hamilton; 1091: 251) । तर वास्तविकता अथे मखु । राजराजेश्वरीदेवीया काय्मचा जक मदु, तर म्हाय्छा छम्ह दु । बाखंम्येय् उम्ह म्हाय्छा नां मैजु लानिथकुं धका: बियात:गु दु । तर थ्व नामय् नेवा:पह: खनेदुगुलिं वया धातथेंया नां खइमखु । बाखंम्येया रचनाकारं हे थ्व नां छुनाब्यूगु खय्मा: ।

मूल पाठ

महारानी बिज्यालक्ष्मी (राग बिभास, ताल लं)

महारानी बिज्यालक्ष्मी विदेशन थेनके हल
हेलंगुया परवत चोस बास रे ॥ ८॥
त स्वयां परवत को स्वयां समुदर
समुदर हुनहुनु हाल रे ॥ ९॥
लख तोने तुवाचास आलं याय तपरिस
श्री स्वामीया खबर नेना वना रे ॥ १०॥
परजाया दया दत चौधरा दयका बिल
महारानी आनन्दन चोन रे ॥ ११॥
दुख सुख तनका चोना श्री स्वामीया खबर नेना
सति बिज्याय माल धका धाल रे ॥ १२॥
हेलंगुया परजा भाजु जि सति वने माल
परजाया मिखास खोवि तल रे ॥ १३॥
अननिसें सति बिज्यात वज्रजोगिनी थेनके हल
अन लुंया छलि कथि छायाबिल रे ॥ १४॥
सक्वदेश्या पंच परमवीरसिं दुवाय्या सहितं
अन माईयात वाजन सयका बिज्यात रे ॥ १५॥
सक्वदेश्या पंच परमान हरिवीरसिं प्रधानया छैस
अन छैस मेजमां संके हल रे ॥ १६॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात श्री चंगुनारां थ्यनकल
अन दायनाशंख छाया बिल रे ॥ १७॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात श्री गुह्येश्वरी थ्यनके हल
अन लुंया छत्र छाया बिल रे ॥ १८॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात श्री पशुपति दरसन यात
अन लुंया च्चामोल छाया बिल रे ॥ १९॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात श्री स्वामिया दरसन यात
अन स्वचाक उला पालि भोक पुल रे ॥ २०॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात जयवागीश्वरी थ्यनकल बिज्यात
अन लुभीतया तायो छाया बिल रे ॥ २१॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात ध्वाकापतिं चपरासि तयाबिल
यं देशे वने म्दु धाल रे ॥ २२॥
अननिसें लिहाँ बिज्यात न्हवंधाट थ्यनकल बिज्यात
अन महारानी नुगल दाय्या खल रे ॥ २३॥
यं देश्या काजि भारदार जि कायया दरसन मविउ
उर्जि म्दु धका होकुम जुल रे ॥ २४॥
वायो जुजु वायो पुता गिरिवानयुद्ध विक्रम साहा
जिगु मुले खचि फेकतुके रे ॥ २५॥
वयो पुता मैजु लानिथकुं मुदे भति चोन वायो
छन बवाया कारनसं वने रे ॥ २६॥
महारानी बिज्यालक्ष्मी मामयागु ख्वाल स्वया
अन साहेवजुनं मिखास खोवि तल रे ॥ २७॥
हाय जुजु हाय पुता परजायात दुख बिय मते
छन राज्य थिर याय फयमाल रे ॥ २८॥
महारानी बिज्यालक्ष्मी सिंपंस थाहाँ बिज्यात
महारानी रामनाम काल रे ॥ २९॥
काजी धाय भीमसेन थापा मन्त्री धाय भीमसेन थापा
अकालन छता सियमाल रे ॥ ३०॥
महारानी स्वर्गवास जुल अन चोको दुनिया दक्वो
मिखास खोवि तया खोल रे ॥ ३१॥

(कसा; ११०३: ७८-८०)

English Translation

Queen Bijyalaksmi was brought from outside. She was living on Mount Helamgu. (R)

When she looked upwards, there were mountains. When she looked down, there were waters. The waters were roaring *hunuhunu*. (1)

She had to drink water from earthen vessel, to eat (her little food) from a bowl made of leaves: she has learned the news concerning her husband. (2)

The citizens felt pity. They had erected a *dharmasala*. The Queen dwelled (there) at ease. (3)

Having lived free from care, when she heard the news concerning her husband, she announced, "I must commit sati". (4)

"Oh gentlemen, subjects of Helamgu, I have to commit *sati*!" The people shed tears. (5)

From there (Bijyalaksmi) set out (in order to commit) sati (and) was brought to (the shrine of) the Vajrayogini. There she gave an offering (to the Goddess) of a stick of gold. (6)

There the chief of the village council and headman of Sakodesa, Virasimha, made people beat drums (in front) of the Mai. (7)

There she was received as a guest in the house of Harivirasimha, the chief of the village council of Sakodesa. (8)

From there she returned (to Kathmandu) and was brought to Camgu-Narayana. There she gave an offering of a conch (which had its mouth on) the right. (9)

From there she returned and was brought to (the shrine of) the holy Guhyesvari. There she gave an offering of an umbrella of gold. (10)

From there she returned and was brought to holy Pasupatinath. There she gave an offering of a chowrie of gold (11)

From there she returned and beheld her (dead) husband: having circumambulated him thrice, she bowed down to his feet. (12)

From there she returned and was brought to (the shrine of) the Jayavagisvari. There she gave an offering of a *tayo* (made) of a golden plate. (13)

From there she returned and posted orderlies at every doorway. "Nobody shall go to Kathmandu", she said. (14)

From there she returned and was brought to Hnavamghat. There the Queen wept, beating her breast. (15)

"The Kaji and the courtiers of Kathmandu would not allow me to see my (own) son. 'It is forbidden', they had said, 'it is an order'." (16)

"Come, King, come, my son Girvana Yuddha Vikrama Saha ! I want to seat you on my lap for a little while!" (17)

"Come, my daughter Lanithakum! Come and sit on my lap for a little while! I shall go (to commit *sati*) for the sake of your father." (18)

There, having looked at the face of his mother Queen Bijyalaksmi, the Heir Apparent shed tears from his eyes. (19)

"Haya, King! Haya, my son! Do not cause trouble to your subjects! May you be able to strengthen your kingdom!" (20)

Queen Bijyalaksmi mounted the wooden pyre. (On her lips) the Queen took the name of Rama. (21)

Bhimasena Thapa was Kaji, Bhimasena Thapa was Prime Minister (at that time). (The Queen) had to die a premature death. (22)

The Queen died. Everyone present shed tears from his eyes. (23) (Lienhard; 1094: 230-232)

रणबहादुर शाहया निम्ह म्हाय्या नां प्रकाशय् वःगु दु । उकी मध्येय् न्हापांगु नां **तेजलक्ष्मी** खः । वया इहिपा रामनगरया जमीन्दार राजा तेजप्रताप सेननाप जूगु खः (Regmi; 1101: 146) । रणबहादुर शाहया मेम्ह म्हाय्याकथं **विलासवती**या नां वयाच्वंगु दु । रणबहादुर शाहया म्हाय्या व गीर्वाणयुद्ध विक्रम शाहया तता विलासवतीं वि.सं १८७१ माघ शुदि १९खुन्हु पशुपतिनाथयात बहःया तोरण समेतया ध्वाखा दय्काः देछाःगु धकाः अभिलेख तयातःगु दु (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; १९००: ५८२) । तर थुपिं निम्ह मध्येय् गुम्ह राजराजेश्वरीदेवीया म्हाय्या खः धकाः सीकेमफुनि ।

भीमसेन थापा

महारानी राजराजेश्वरीदेवीयात हेलम्बुं येँय हयाः सती छ्वयत् बाध्य याःम्ह भीमसेन थापा खः । थः प्रतिद्वन्दीतयत् चीकाः सत्ताय् कब्जा याय्त् महारानीयात सती छ्वयाः न्ह्याबलेया लागि लैय् च्वंगु पंगः चीकाछ्वःगु खः । रणबहादुर शाहया मेपिं रानीपित सती मछ्वःसे राजराजेश्वरीदेवीयात जक सती छ्वःगुलिं थ्व खँ स्पष्ट जू । सिँपँय थहांवनेधुंकाः महारानीं **काजी धाय भीमसेन थापा मन्त्री धाय भीमसेन थापा अकालन छता सियमाल रे** धाय्कातःगुलिं भीमसेन थापाया कारण हे सती वनेमाःगु यच्चुक सीदु । अनेक जालभेल यानाः सर्वशक्तिमान जूम्ह भीमसेन थापाया नं विभत्स रुपं पतन जुल । युवराज देवेन्द्रयात विष नकूगु अभियोगय् जेलय् लाःवले थःथम्हं गःकियाः आत्महत्या याय्माल । वया लाशयात दाहसंस्कार तकं मयाःसे खुसि सिथय् गिद्ध व ध्वंतयत् नकेत वांछ्वयाविल (Oldfield; 1094: 316) ।

थ्व बाखंम्येय् च्वमिया नां न्हयथनातःगु मदु । थ्व म्येया अज्ञात च्वमि अतिकं प्रतिभाशालीम्ह व्यक्तित्व धकाः च्वमछाःसें मगाः । साहित्यिक रूपं च्वन्हाःगु जक मखु, ऐतिहासिक रूपं नं प्रामाणिक जुइक म्ये चिनेफुगु च्वमिया तःधंगु सफलता खः । म्ये च्वःगु तिथिमिति न्हयथनामतःसां नेसं ९२६ (वि.सं १८६३) धुंकाःतिनि च्वःगु खः धकाः क्वःछिनाः धाय्फु । थ्व बाखंम्येयात शाहकालीन नेपालभाषा साहित्यया उत्कृष्ट नमूनाकथं काय्फु ।

लिधँसा

- आचार्य, बाबुराम, १०८५, *नेपालको संक्षिप्त वृत्तान्त (खण्ड १)* । काठमाडौं : प्रमोद शम्शेर व नीरविक्रम 'प्यासी' (वि.सं २०२२) ।
- कसाः, प्रेमबहादुर (सं.), १९०३, *बाखं-म्ये* । स्वंगूगु संस्करण । येँ : च्वसापासा । न्हापां पिदंगु नेसं १०८३ ।
- घिमिरे, माधवप्रसाद, १०९८, *राजेश्वरी (पापिनी आमा सहित)* । स्वंगूगु संस्करण । ललितपुर : साभा प्रकाशन (वि.सं २०३५) । न्हापां पिदंगु विसं २०१७ ।
- जोशी, सत्यमोहन, १९०५, *नेपाली राष्ट्रिय मुद्रा* । निगूगु संस्करण । ललितपुर : साभा प्रकाशन (वि.सं २०४२) । न्हापां पिदंगु विसं २०१७ ।
- नेपाली, चित्तरञ्जन, १०८३, *श्री ५ रणबहादुर शाह (व्यक्तित्व र शासनकाल)* । काठमाडौं : मेरी राजभण्डारी (वि.सं २०२०) ।
- नेपाल देशको इतिहास (क्रमागत), १०९३, *प्राचीन नेपाल* : २५ (वि.सं २०३० कार्तिक) : १-२० । नेपाल, ज्ञानमणि, १९०३, *नेपाल निरुक्त* । काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान (वि.सं २०४०) ।
- नेपाल, ज्ञानमणि, १९१५, *नेपालको महाभारत (भण्डारखाल आदि पर्वसंग्रह)* । निगूगु संस्करण । ललितपुर : साभा प्रकाशन (वि.सं २०५२) । न्हापां पिदंगु वि.सं २०५० ।
- पन्त, महेशराज, १९०५, टिप्पणको पुस्तक । पूर्णिमा : ६४ (वि.सं २०४१ चैत्र) : १२-३३ । भण्डारी, दुण्डिराज, १९०९, *नेपालको उद्भव तथा विकासको विश्लेषणात्मक इतिहास* । काठमाडौं : प्रकाश प्रकाशन (वि.सं २०४६) ।
- योगी नरहरिनाथ, १०७५, काठमाडौं हनुमानढोका रणबहादुर साहको ठूलो घण्टा । *इतिहास प्रकाश* : १ (वि.सं २०१२) : ६४-६७ ।
- वज्राचार्य, धनवज्र (सं.), १०८२, *पण्डित सुन्दरानन्दविरचित त्रिरत्न-सौन्दर्य-गाथा* । काठमाडौं : नेपाल-सांस्कृतिक-परिषद (वि.सं २०१९) ।
- वज्राचार्य, धनवज्र व टेकबहादुर श्रेष्ठ, १९००, *शाहकालका अभिलेख (पहिलो भाग)* । काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (वि.सं २०३७) ।
- वैद्य, जनकलाल, १९२२, *नेपालभाषा प्राचीन काव्य सिर्जना* । येँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, बालचन्द्र, १०९६, *नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा* । वाराणसी : कृष्णकुमारी देवी (वि.सं २०३३) ।
- शाक्य, हेमराज, १०९८, *श्री स्वयम्भू महाचैत्य* । येँ : स्वयम्भू विकास मण्डल ।
- श्रेष्ठ, प्रयागमान, १९२७, *जयवागीश्वरीया तिसाया धलःपौया अध्ययन* । त्रि.वि., नेपालभाषा केन्द्रीय विभागय् लःल्हाःगु लिपि अनुसन्धान प्रतिवेदन (अप्रकाशित) ।
- Hamilton, Francis B., 1091, *An Account of the Kingdom of Nepal and of the Territories to This Dominion by the House of Gorkha*. Reprint. New Delhi : Manjushri Publishing House (1971). First Published 1819.
- Landon, Perceval, 1096, *Nepal*. Reprint. Kathmandu : Ratna Pustak Bhandar (1976). First Published 1928.
- Lienhard, Siegfried, 1094, *Nevarigitimanjari : Religious and Secular Poetry of the Nevars of the Kathmandu Valley*. Stockholm : Almqvist & Wiksell International (1974)
- Oldfield, H. Ambrose, 1094, *Sketches from Nepal, Vol. 1*. (Reprint). Delhi : Cosmo Publications (1974). First Published 1880.
- Regmi, D. R., 1095, *Modern Nepal, Vol. 2*. Calcutta : Firma K. L. Mukhopadhyay (1975)
- Regmi, Jagdish C. (ed.), 1101, *Historical and Biographical Dictionary of the Royal Shah Family. Nepal - Antiquary* : XLI- XLV (1981) .